

**Krystyna Kuszewska, Mieczysława
Aldona Fenyk**

**Programy rolnośrodowiskowe i
fundusze UE a kształtowanie i
ochrona krajobrazu rolniczego**

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/3, 71-82

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PROGRAMY ROLNOŚRODOWISKOWE I FUNDUSZE UE A KSZTAŁTOWANIE I OCHRONA KRAJOBRAZU ROLNICZEGO

Krystyna Kuszewska, Aldona Mieczysława Fenyk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. Różnorodność biologiczna maleje w wyniku działalności człowieka. Postępująca degradacja środowiska zmobilizowała kraje europejskie do współpracy, która pozwoliła sfinansować objęcie ochroną najwartościowsze przyrodniczo obszary. Dla osiągnięcia spójności gospodarczej i społecznej oraz restrukturyzacji i modernizacji gospodarki w całej Unii wykorzystywane są fundusze, które tworzą wiele ścieżek finansowania działań w różnych dziedzinach, także tych związanych z kształtowaniem i ochroną krajobrazu obszarów rolniczych. Od roku 2000 są to m.in.: Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji w Rolnictwie (European Agriculture Guidance and Guarantee Funds – EAGGF), Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich, Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR), Fundusz Spójności i Inicjatyw Wspólnotowych INTERREG III i IV C, Fundusz LIFE wspomagający również sieć obszarów chronionych Natura 2000. Podstawę EAGGF stanowią Sektorowy Program Operacyjny (SOP) i Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). Instrumentem PROW jest Krajowy Program Rolnośrodowiskowy (KPR), który składa się z pakietów rolnośrodowiskowych. Programy rolnośrodowiskowe stanowią ważny instrument wdrażania dyrektywy UE z zakresu ochrony przyrody.

Słowa kluczowe: programy rolnośrodowiskowe, rozwój obszarów wiejskich, ochrona krajobrazu

WSTĘP

Różnorodność biotyczna wewnątrzgatunkowa, międzygatunkowa oraz na poziomie ekosystemów maleje w wyniku działalności człowieka. Szybkie tempo wymierania gatunków jest efektem przede wszystkim zanieczyszczenia środowiska, fragmentacji i niszczenia siedlisk. Populacje i metapopulacje załamują się, a ich zasięgi

Adres do korespondencji – Corresponding author: Krystyna Kuszewska, Katedra Botaniki i Ochrony Przyrody, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, pl. Łódzki 1, 10-795 Olsztyn, e-mail: kkuszu@uwm.edu.pl

znacząco się zmniejszają [Pullin 2004]. Postępująca degradacja środowiska zmobilizowała kraje europejskie do współpracy, która pozwoliła sfinansować objęcie ochroną najwartościowszych przyrodniczo obszarów. Problemem są jednak skutki funkcjonowania wielkoobszarowych gospodarstw rolnych w państwach rozwiniętych oraz porzucanie pól wskutek nieopłacalności produkcji na przykład w Polsce. Na terenach leżących w strefie oddziaływania rolnictwa koncentruje się znaczna część walorów przyrodniczych obejmowanych ochroną w ramach programu Natura 2000, który obok tworzenia sieci obszarów chronionych obejmuje także zadania związane z rozwojem rolnictwa. W porównaniu z innymi krajami Unii Europejskiej tereny rolnicze w Polsce odznaczają się wysoką różnorodnością biologiczną, szczególnie w odniesieniu do owadów i ptaków [Makomaska-Juchiewicz i Tworek 2003]. Celem pracy jest omówienie działań związanych z krajobrazem terenów rolniczych finansowanych z funduszy UE w latach 2004–2006 oraz możliwości starań o finansowanie działań ukierunkowanych na ochronę i kształtowanie krajobrazu, często powiązanych z ochroną różnorodności biologicznej, w latach 2007–2013.

ŹRÓDŁA I MOŻLIWOŚCI POZYSKIWANIA ŚRODKÓW

Dla osiągnięcia spójności gospodarczej i społecznej oraz restrukturyzacji i modernizacji gospodarki na terenie całej Unii wykorzystywane są fundusze strukturalne oraz Fundusz Spójności. Fundusze te tworzą wiele ścieżek finansowania działań w różnych dziedzinach, także tych związanych z kształtowaniem i ochroną krajobrazu obszarów rolniczych [Kassenberg i Wójcik 2005]. Podstawę wspólnej Polityki Rolnej (WPR) stanowi Traktat Rzymski z 25 marca 1957 r., a jej celem było ustabilizowanie rynku produktów rolnych, zagwarantowanie dobrego zaopatrzenia w te produkty, zapewnienie odpowiedniego standardu życia osobom zatrudnionym w rolnictwie, utrzymanie wysokiej wydajności, wspieranie postępu technicznego w rolnictwie oraz ochrona rynku rolnego przed wstrząsami gospodarki. Głównymi instrumentami wspierania rolnictwa w ramach WPR było: podtrzymywanie cen rynkowych, ograniczenia ilościowe, bezpośrednio podtrzymywanie dochodów oraz szeroko pojęty rozwój obszarów wiejskich. Wspólna polityka Rolna Unii Europejskiej finansowana jest ze środków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji w Rolnictwie (European Agriculture Guidance and Guarantee Funds – EAGGF). Fundusz powstał w 1962 r., a w 1964 r. podzielono go na dwie sekcje. Sekcja Gwarancji wspiera działania interwencyjne na rynkach rolnych, prowadzi skup interwencyjny, dotuje prywatne magazynowanie, dopłaca do eksportu, jeśli towary w Unii są droższe niż na rynkach światowych. Sekcja przeznaczająca również swoje środki na zalesianie, ochronę przyrody i zachowanie tradycyjnego środowiska wiejskiego. Sekcja Orientacji podejmuje działania związane z modernizacją rolnictwa UE, ulepszeniem infrastruktury na wsi, unowocześnianiem gospodarstw wiejskich oraz tworzeniem nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich poza rolnictwem.

Uregulowania prawne dotyczące zasad wdrażania programów rolnośrodowiskowych wprowadzono Rozporządzeniem Rady nr 2078 z 1992 r. o metodach gospodarowania przyjaznych dla środowiska przyrodniczego i o rozwoju obszarów wiejskich.

W 1999 r. zastąpiono je nowym Rozporządzeniem Rady nr 1257/99 w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej. Programy rolnośrodowiskowe stanowią ważny instrument wdrażania dyrektyw UE z zakresu ochrony przyrody – Dyrektywy o ochronie dzikich ptaków z 1979 r. (Dyr. Rady 79/409...) oraz Dyrektywy o ochronie siedlisk naturalnych i dziko żyjącej fauny i flory z 1992 r. (Dyr. Rady 92/43). Wspomagają również działania ochronne na terenach zaliczonych do europejskiej sieci obszarów chronionych Natura 2000. Zasadniczym celem programów jest promocja systemów produkcji rolniczej przyjaznej dla środowiska oraz ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych obszarów wiejskich.

Pomoc finansowa rekompensująca mniejszy dochód i poniesione dodatkowe koszty udzielana jest właścicielowi gospodarstwa rolnego, który dobrowolnie zobowiąże się do udziału w programie rolnośrodowiskowym, będzie uczestniczył w programie co najmniej 5 lat i przystąpi do: m.in. przeciwdziałania negatywnym skutkom gospodarki rolnej w odniesieniu do wód, gleby i powietrza według zasad Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej [2004], aktywnej ochrony siedlisk i gatunków chronionych związanych z obszarami rolniczymi, kontynuowania ekstensywnych metod produkcji, wprowadzania rolnictwa ekologicznego. Kierunki i ramy wydatkowania w Polsce funduszy strukturalnych określa Narodowy Plan Rozwoju, przyjęty na lata 2004–2006, a następnie 2007–2013. Podstawą do finansowego wsparcia działań są dwa programy – Sektorowy Program Operacyjny (SOP) i Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), które bazują na przepisach Unii oraz kierunkach wyznaczonych przez Spójną Politykę Strukturalną Obszarów Wiejskich i Rolnictwa, a przyjętych przez Radę Ministrów w 1999 r. (Rozporz. Rady EWG 2078/92, Rozporz. Rady 1257/99).

Instrumentem PROW jest Krajowy Program Rolnośrodowiskowy (KPR), który składa się z pakietów rolnośrodowiskowych zawierających różne warianty i opcje. Katalog ten jest modyfikowany w kolejnych latach wdrażania programu. Zasadniczymi celami KPR jest zachęcanie rolników do ochrony przyrody i środowiska w ich gospodarstwach. W latach 2004–2006 zadaniem *Celu 1* była poprawa konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej poprzez m.in. wspieranie gospodarstw niskotowarowych oraz wspieranie grup producentów rolnych. *Cel 2* dotyczył zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich z kilkoma działaniami, np. działanie 3 wspierało działalność rolniczą na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Dopłaty rekompensowały rolnikom straty związane z utrudnieniami i przeciwdziałały wyludnianiu się tych terenów, co zwykle prowadziło do degradacji rolniczego charakteru obszaru i niekorzystnych zmian w krajobrazie. Najważniejszym źródłem finansowania było działanie 4 wspierające przedsięwzięcia rolnośrodowiskowe i poprawę dobrostanu zwierząt. W latach 2004–2006 działanie 4 składało się z czterech *schematów* (podprogramów). *Schemat 1* dotyczył ochrony różnorodności biologicznej obszarów rolnych, głównie ochrony półnaturalnych siedlisk łąk i pastwisk zagrożonych degradacją w wyniku zaniechania użytkowania bądź jego intensyfikacji. *Schemat II* ukierunkowano na promocję rolnictwa zrównoważonego, ochronę środowiska przyrodniczego i krajobrazu. Celem *schematu III* była promocja rolnictwa ekologicznego, a *schematu IV* – ochrona zasobów genetycznych

w rolnictwie. Płatności za poszczególne pakiety ustalono w formie zryczałtowanej, z uwzględnieniem takich elementów, jak utracony dochód rolnika z tytułu ekstensyfikacji, dodatkowe koszty z tytułu realizacji danego pakietu i potrzeby motywacji. Średnia stawka pomocy finansowej w programie wynosiła około 500 PLN/ha/rok. Na realizację programu przewidziano środki finansowe w wysokości ponad 1 mld zł. Krajowy katalog pakietów rolnośrodowiskowych obejmował 15 pakietów zróżnicowanych na 64 warianty, które dotyczyły m.in.: łąk półnaturalnych jednokośnych (bagienne wykaszane sporadycznie, wilgotne trzęślicowe, ciepłolubne), łąk półnaturalnych dwukośnych (nizinne tradycyjnie użytkowane i z opóźnionym koszeniem), pastwisk ekstensywnych, użytków przyrodniczych (torfowiska, szuwały i ziolorośla), zadrzewień śródpolnych (renowacja starych i nowe nasadzenia), zachowania lokalnych ras zwierząt gospodarskich i lokalnych odmian roślin, renaturyzacji łąk i pastwisk, terenów otwartych (przywrócenie i utrzymanie terenów otwartych), sadów tradycyjnych. Pakiety dotyczące „kształtowania środowiska i krajobrazu” (K) obejmowały listę działań związanych z aktywną ochroną środowiska, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, a także z kształtowaniem nowych elementów struktury krajobrazu. Celem pakietu „renaturyzacja łąk” (K01) było zwiększenie powierzchni trwałych użytków zielonych i przywrócenie utraconych walorów przyrodniczych i krajobrazowych terenów rolniczych. Przeciwdziałanie erozji gleb i zmniejszenie zanieczyszczeń wód powierzchniowych było celem pakietu „ochrona gleb i wód” (K02). Zapobieganie i zwalczanie sukcesji na porzuconych polach było zadaniem pakietu „tereny otwarte w krajobrazie rolniczym” (K03). Strefy buforowe typu: miedze, obrzeża pól, przydroża, strefy na granicy lasu i terenów otwartych pełnią istotną funkcję w krajobrazie rolniczym jako bariery ograniczające negatywny wpływ terenów intensywnie użytkowanych. Zwiększenie różnorodności siedlisk dla dzikich gatunków, tworzenie nowych ostoi i korytarzy ekologicznych realizowane było w obrębie pakietu „tworzenie stref buforowych” (K04). W zakresie ochrony tradycyjnych elementów krajobrazów rolniczych działaniami objęto stare sady z lokalnymi odmianami drzew owocowych wysokopiennych – pakiet stare sady (K05) [Plan Rozwoju... 2006].

Realizacja przedsięwzięć związana z integrowaniem działalności rolniczej z celami polityki ekologicznej, a szczególnie z zachęcaniem rolników do ochrony zasobów przyrodniczych na terenach rolniczych, z promocjami systemów produkcji rolniczej prowadzonych w sposób zgodny z wymogami ochrony środowiska, ochrony i kształtowania krajobrazu, ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków dzikiej fauny i flory oraz ich siedlisk, ochroną zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i poprawą świadomości ekologicznej wśród społeczności wiejskiej, jest kontynuowana w pakietach rolnośrodowiskowych przyjętych na lata 2007–2013. Podstawą działań jest Krajowy Plan Strategiczny. Wspierane i finansowane są działania: gospodarcze – sektora rolnego i leśnego (oś 1), środowiskowe – poprawa stanu środowiska i terenów wiejskich (oś 2), społeczne – podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich (oś 3). Dopłaty dotyczą także niskonakładowych upraw sadowniczych i zielarskich, ochrony siedlisk przyrodniczych, ochrony gleb, wód, walorów przyrodniczych i krajobrazowych użytków przyrodniczych. Wspierane są remonty zabudowanych obiektów, kształtowanie przestrzeni publicznej, zachowanie dziedzictwa

historycznego, tradycji, sztuki i kultury. Programy rolnośrodowiskowe są najważniejszym mechanizmem osiągania celów sieci Natura 2000 na obszarach rolniczych. Sieć promuje poszerzanie oferty dobrowolnych programów rolnośrodowiskowych, a w latach 2007–2013 wprowadzono „płatności Natura 2000”, zorientowane na kompensowanie ograniczeń wynikających z sieci Natura 2000 [Pawlaczyk, Jermaczek 2004].

W Unii Europejskiej do połowy 1998 r. podpisano z rolnikami około 7 mln umów rolnośrodowiskowych, które objęły ponad 27 mln hektarów. W niektórych krajach programy obejmują znaczną powierzchnię użytków rolnych np. w Austrii 68%, w Szwecji 82%. Jednym z głównych celów polityki rolnej w Austrii jest niedopuszczenie do zaniechania produkcji rolniczej na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania [Liro 2003, Maciejczak 2004].

Źródłem finansowania zamierzeń związanych z kształtowaniem krajobrazu rolniczego i ochroną jego walorów przyrodniczych i kulturalnych w latach 2004–2006 był Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz Rozwój Obszarów Wiejskich: *priorytet 2 – zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, działanie 2.3 – odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego*. W ramach tego działania możliwa była realizacja inwestycji z zakresu modernizacji i wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne, rekreacyjne i sportowe, odnowa obiektów zabytkowych charakterystycznych dla budownictwa wiejskiego regionu i ich adaptacja na cele publiczne, publiczna infrastruktura przyczyniająca się do rozwoju funkcji turystycznych wsi oraz działania związane z promocją regionu. *Działanie 2.7 – pilotażowy program LEADER+ dotyczył opracowywania strategii rozwoju obszarów wiejskich, przygotowywania analiz, ekspertyz, dokumentacji, promowania regionu*. Przygotowano również Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR), *priorytet 1 – rozbudowa i modernizacja infrastruktury służącej wzmocnieniu konkurencyjności regionów, działanie 1.4 – rozwój turystyki i kultury*. Realizowano adaptację zabytków, rozwój i modernizację infrastruktury turystycznej w obiektach podkreślających specyfikę danego regionu, np. w młynach, kuźniach, obiektach podworskich, rozwijano i modernizowano infrastrukturę służącą rozwojowi aktywnych form turystyki, wdrażano projekty promocyjne o minimalnej wartości 500 tys. euro. Celem *priorytetu 3 Rozwój lokalny* była aktywacja społeczna i gospodarcza obszarów zagrożonych marginalizacją i włączenie ich w procesy rozwojowe kraju. W ramach tego priorytetu funkcjonowało pięć działań. W dotyczącym obszarów wiejskich *Działaniu 3.1* realizowano projekty zwiększające atrakcyjność gospodarczą i inwestycyjną terenu, m.in. dotyczące budowy lub modernizacji lokalnej bazy kulturalnej i turystycznej oraz realizacji inwestycji z zakresu ochrony środowiska sprzyjających wielofunkcyjnemu rozwojowi obszarów wiejskich. Głównym celem *Działania 3.5 Lokalna infrastruktura społeczna* była z kolei poprawa lokalnej infrastruktury edukacyjnej, sportowej i ochrony zdrowia, np. budowa i przebudowa obiektów dydaktycznych, sportowych oraz zagospodarowanie ich otoczenia, tworzenie ścieżek edukacyjnych o tematyce ekologicznej.

Z Funduszu Spójności (FS) finansowane są m.in. projekty dotyczące ochrony środowiska, związane z wypełnianiem przez Polskę zobowiązań ekologicznych,

wzmacniania spójności społecznej i gospodarczej Wspólnoty, zmniejszanie różnic w poziomie rozwoju gospodarczego w krajach i regionach UE. W latach 2007–2013 Polska będzie największym beneficjentem pomocy unijnej przekazywanej w ramach wspólnotowej polityki spójności. Z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności do Polski może trafić nawet ponad 60 mld euro [Fundusze Europejskie... 2007]. Od 2007 r. w ramach Funduszu Spójności funkcjonuje Program Infrastruktura i Środowisko, którego celem jest poprawa atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów poprzez rozwój infrastruktury technicznej z równoczesną ochroną i poprawą stanu środowiska, zdrowia, zachowaniu tożsamości kulturowej. W ramach programu realizowanych jest 15 priorytetów. Przywracanie terenom zdegradowanym wartości przyrodniczych jest celem priorytetu drugiego. W priorytecie piątym wspierana jest ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych [Program Operacyjny... 2007].

Inicjatywa Wspólnotowa INTERREG IVC (w latach 2004–2006 INTERREG III) opiera się na dwóch priorytetach tematycznych, które uwzględniają nowe kierunki polityki spójności Unii Europejskiej. Priorytet 1 dotyczy innowacyjności i gospodarki opartej na wiedzy. Priorytet 2 – *Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku*, wspiera zarządzanie zasobami naturalnymi i różnorodnością biologiczną, dziedzictwem kulturowym i krajobrazami. Ogólnym jego celem jest pomoc regionalnym i lokalnym władzom oraz innym uczestnikom projektu na szczeblu regionalnym w usprawnieniu polityki, metod oraz w zwiększeniu potencjału w zakresie najistotniejszych kwestii związanych ze środowiskiem naturalnym [Program Współpracy Międzyregionalnej... 2007]. W latach 2004–2006 INTERREG III wspierał współpracę przygraniczną, międzynarodową i międzyregionalną. Programy współpracy przygranicznej zawierały m.in. postulat poprawy infrastruktury technicznej i turystycznej – np. drogi do konnej jazdy, pieszych wędrówek, przejażdżek dorożką, wędrówek wodnych i rowerowych; ochronę przyrody i krajobrazu w celu zachowania atrakcyjności walorów kulturowych w regionie i zabezpieczenia zasobów naturalnych [Kassenberg i Wójcik 2005].

Fundusz LIFE utworzono rozporządzeniem Rady EWG w 1992 r. W latach 2000–2004 dysponował finansami w wysokości 613 mln euro. Dofinansowuje projekty mające na celu ochronę siedlisk przyrodniczych lub gatunków o znaczeniu europejskim. Pomoc z tego funduszu jest udzielana, wówczas gdy nie istnieją możliwości finansowania działań z innych programów. Na lata 2007–2013 określono programy strategiczne w zakresie: „Przyroda i Różnorodność Biologiczna”, „Polityka i Zarządzanie w zakresie Ochrony Środowiska” oraz „Informacja i Komunikacja” [Program LIFE... 2007].

W 1991 r. powstał fundusz GEF (Global Environment Facility) jako mechanizm finansowy zarządzany przez trzy agendy ONZ: Bank Światowy, UNEP (United Nations Environment Programme) oraz UNDP (United Nations Development Programme). Celem Funduszu jest osiągnięcie poprawy stanu środowiska naturalnego poprzez programy i projekty dotyczące m.in. ochrony bioróżnorodności, ochrony wód międzynarodowych, ochrony gatunków przed degradacją. W dziedzinie różnorodności biologicznej realizowanych jest pięć programów operacyjnych. Zadaniem programu piątego pod nazwą „Ochrona i niezagrażające środowisku użytkowanie

różnorodności biologicznej związanej z rolnictwem” jest wspieranie pozytywnych i ograniczanie negatywnych wpływów systemów i praktyk rolniczych na różnorodność biologiczną ekosystemów rolniczych. Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) tworzy w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych globalną sieć na rzecz rozwoju, promując zmiany na lepsze i umożliwiając krajom wymianę doświadczeń, wiedzy i zasobów, które mają pomóc mieszkańcom globu w tworzeniu lepszego świata. UNDP, w imieniu Funduszu na Rzecz Globalnego Środowiska (GEF), zarządza Programem Małych Dotacji GEF/SGP, który jest adresowany do organizacji pozarządowych i społeczności lokalnych i realizowany wg tych samych zasad w ponad 70 krajach świata. Program wspiera działania mające na celu ochronę biologicznej różnorodności, redukcję emisji gazów szklarniowych, ochronę wód międzynarodowych, powstrzymanie degradacji powierzchni ziemi.

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego finansował program URBAN II 2000–2006, którego celem były m.in. inicjatywy lokalne tworzenia miejsc pracy związanych z kulturą, usługami i ochroną środowiska, renowacja budynków, a także wspieranie rewitalizacji terenów miejskich z poszanowaniem zasad ochrony środowiska. Cele te realizowane są obecnie przez drugą edycję programu URBACT.

W 2002 r. Parlament Europejski i Rada UE przyjęły program działania na rzecz ochrony środowiska „Środowisko 2010: Nasza przyszłość nasz wybór”, zwany VI EAP (Environmental Action Program). Priorytetami VI Programu był zrównoważony rozwój i ochrona przyrody oraz różnorodności biologicznej.

Z kolei LEADER jest skuteczną metodą wspierania procesów rozwojowych na obszarach wiejskich. Środki oferowane społecznościom wiejskim przeznaczano na przygotowywanie lokalnych strategii rozwoju i ich realizowanie na drodze również międzyregionalnej i międzynarodowej współpracy. Beneficjentami pomocy są „Lokalne Grupy Działania”, czyli związki partnerów publicznych i prywatnych wspólnie podejmujących działania związane z rozwojem obszaru wiejskiego.

Przekształcenia strukturalne na terenach wiejskich będą wspierane również przez nowy Europejski Fundusz Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (EFRROW) [Zarys kierunków rozwoju... 2005].

Wdrażane są programy stanowiące dodatkowy element wsparcia z funduszy strukturalnych, które wzmocnią działanie innych projektów, np. *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej*. W jego ramach będą w latach 2007–2013 realizowane projekty o kluczowym znaczeniu dla rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw Polski Wschodniej: warmińsko-mazurskiego, świętokrzyskiego, podlaskiego, podkarpackiego i lubelskiego. Wspierana będzie działalność naukowa i badawcza, modernizacja miejskich lub regionalnych systemów komunikacyjnych, przedsięwzięcia zwiększające atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną tego obszaru [Priorytety... PO Rozwój Polski Wsch. 2007].

WYKORZYSTANIE DOTACJI W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA I OCHRONY KRAJOBRAZU ROLNICZEGO

Fundacja Wspomagania Wsi, Program Małych Dotacji GEF/SGP UNDP i Bank BISE zorganizowały konkurs Bieda i Środowisko Naturalne. W edycji 2005 r. nagrodzono 16 projektów najlepiej łączących walkę z ubóstwem i ochronę środowiska. Przyznano nagrody o łącznej wartości prawie 150 tys. zł. Na konkurs nadesłano 369 projektów, z których nagrodzono 16, przyznając nagrody o łącznej wartości prawie 150 tys. zł. Wśród nagrodzonych projektów znalazły się m.in. prace: „Zwiększenie bioróżnorodności i odporności lasów górskich” – Zawoja w woj. małopolskim, „Ratujmy przyrodę póki mamy szansę” – Czulyce w woj. lubelskim, „Rowerowe spotkania z przyrodą” – Osiek w woj. lubuskim, „Wśród lasów, pól i drzew owocowych” – Kęsowo w woj. kujawsko-pomorskim [Streszczenia projektów... 2005].

UNDP poprzez Program Małych Dotacji wspierał finansowo organizacje społeczne w działaniach z zakresu ochrony przyrody i bioróżnorodności, np.: „Projekt ekorozwój regionu przez reintrodukcję, odtworzenie rodzimych ras zwierząt i lokalnych odmian roślin”. Trzyletni (od 2002 roku do 2005 r.) projekt zlokalizowany był w powiecie ostrołęckim i objął gminy Różan, Kadzidło, Myszyniec, Krasnosielec, Krasne, Chorzele. Rolnicy uczestniczący w programie nie płacili za otrzymywane zwierzęta i nasiona. W projekcie ujęto następujące rodzime rasy zwierząt: kurę zielononóżkę i żółtonóżkę kuropatwianą, gęś pomorską, gęś biłgorajską, kaczkę: pekin polski, minikaczkę, owcę olkuską, konika polskiego, konia huculskiego, krowę polską czerwoną, świnie puławską, świnie złotnicką białą i złotnicką psrą. Do starych odmian roślin ujętych w projekcie należały: odmiany jabłoni – Papierówka, Kosztela, Antonówka żółta, Grafsztynek, Ribston, Boiken, Glogierówka, Szara i Złota Reneta, Kronselka i Ananas, zboża – pszenica jara złotnicka, jęczmień jare – Hanna, Orkisz, Lubicki, owies – Proporczyk, Tatrzański i Udycz, ziemniaki – Wyszoborski, Giewont, Bem, Fliska, Pierwiosnek, Dalila, Alma, a także lędźwian, wyka, peluska, fasola karłowa i tyczna, groszek cukrowy.

Spoleczny Instytut Ekologiczny przeprowadził projekt „Ogrody klasztorne – Centra różnorodności biologicznej” finansowany przez Fundusz Globalnego Środowiska UNDP w ramach programu małych dotacji oraz Ambasadę Szwajcarską. Celem tego przedsięwzięcia była ochrona zasobów genetycznych znajdujących się w ogrodach klasztornych, upowszechnianie ginących odmian i gatunków drzew owocowych. Innym projektem było zachowanie różnorodności genetycznej starych odmian drzew owocowych „Nowe sady dawnych odmian”. Realizowano go we współpracy ze szkołami, parkami narodowymi i krajobrazowymi oraz skansenami, przy których utworzono sady z jabłoni dawnych odmian [Zawadzki 2005].

Ze środków UE dofinansowany był projekt „Użytki ekologiczne szansą dla zachowania bioróżnorodności w każdej gminie”. Miejscem jego realizacji były gminy w województwie mazowieckim. Celami: szkolenia, powołanie 15 użytków ekologicznych, ustawienie tablic przy każdym użytku, wydanie folderów. Zrealizowano: szkolenia radnych, nauczycieli, uczniów, sołtysów (200 osób), powołano 16 użytków ekologicznych i zebrano materiały charakteryzujące 18 kolejnych potencjalnych użytków ekologicznych, ustawiono 26 tablic prezentujących walory konkretnych

użytków ekologicznych, wydano folder i plakat edukacyjny. Program był dofinansowany przez PHARE Access 2000 i WFOŚiGW w Warszawie.

Projekt „Ochrona wysokich torfowisk bałtyckich na Pomorzu” dofinansowany został przez LIFE Przyroda, GEF, EkoFundusz, rozpoczęty w 2003 r., a zakończył się w 2007 r. Zinventaryzowano 23 torfowiska, utworzono 10 nowych form ochrony, poprawiono stosunki wodne torfowisk poprzez zbudowanie 410 zastawek i zasypanie 2 200 m sztucznych rowów, zahamowano sukcesję poprzez usunięcie nalotów drzew z 600 ha powierzchni torfowisk. Z funduszu LIFE sfinansowano: ochronę bałtyckich torfowisk na Pomorzu, ochronę wodniczki w Polsce i w Niemczech, ochronę żubra w Puszczy Boreckiej, ochronę i poprawę jakości siedlisk rzadkich motyli podmokłych łąk półnaturalnych [Projekty LIFE w Polsce, 2008].

Gminy mogą starać się o środki finansowe w ramach Programu Odnowy Wsi. Dofinansowywane będą projekty związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, właściwą modernizacją i unowocześnianiem dróg, z odpowiednio dobranymi nasadzeniami, a tam gdzie to możliwe, zachowanie lub odtworzenie oryginalnych, dawnych nawierzchni. Dużą wagę przywiązuje się w tym projekcie do adaptacji i wspólnego wykorzystywania starych budynków z zachowaniem dawnej kolorystyki, zdobnictwa i proporcji. Stare stodoły, młyny lub składy służą całej wiejskiej wspólnoty jako placówki usługowe lub handlowe, w których prowadzona jest sprzedaż własnych produktów rolnych. Oprócz sadów, zadrzewień związanych z drogami, cmentarzami, istotną częścią krajobrazu wsi był ogród przydomowy z charakterystycznymi gatunkami roślin ozdobnych i przyprawowych. Również te walory mogą być wykorzystywane dla uatrakcyjnienia wizerunku wsi. Przykładem może być wieś Pfalzerwald, w której urządzono dla turystów ścieżkę wśród koron drzew z mostkami, tunelami z siatki i drabinkami, z możliwością obserwowania i słuchania śpiewu ptaków. Ciekawą możliwością wykorzystania wody prezentuje wieś Ludwigswinkel, gdzie wyeksponowano 11 żeliwnych studni. Do wypoczynku przystosowano okoliczne stawy, ale największym powodzeniem cieszą się: ścieżka do chodzenia boso, podmokły teren do chodzenia po błocie i rów do brodzenia w wodzie po kolana. Program Odnowy Wsi organizuje co 2 lata konkurs o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi. Z każdego województwa zgłaszana jest jedna wieś. Spośród polskich wsi kilka uzyskało akceptację międzynarodowego jury. Do działań podjętych przez mieszkańców należą m.in. renaturyzacja zbiornika wodnego, rewitalizacja nieczynnych starych obiektów, rozwój turystyki motywowany istniejącymi zasobami przyrody, rozwijanie miejscowych zwyczajów i obrzędów, odnowa zabytków architektury regionalnej.

Wiele projektów dotyczących zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu jest już w fazie realizacji, np. projekt gminy Narewka „Promocja turystyki na terenie południowego Podlasia – Zielonej Krainy Dobrych Wiatrów” (dofinansowanie ponad 800 tys. PLN) [Promocja turystyki... 2008], rewitalizacja ogrodu Branickich (dofinansowanie ponad 9 mln PLN) [Rewitalizacja barokowego... 2009], „Grunwald – zespół działań inwestycyjno-remontowo-konserwatorskich i muzealnych związanych z kompleksowym zagospodarowaniem Pól Grunwaldzkich” (dofinansowanie ponad 19 mln PLN) [Grunwald – zespół działań... 2009].

W ostatnich latach szybszą i efektywniejszą realizację lokalnych inicjatyw umożliwiała forma klasteringu. Klaster jest nowoczesną formą rozwijania potencjału

lokalnej gospodarki, walorów turystycznych, surowców, produktów i wyrobów. Zrzeszanie się przedsiębiorców, instytucji i organizacji danego regionu w sieć, jako podmiotów klastra, pozwala się im rozwijać dynamiczniej. Klaster może uzyskać wsparcie w ramach unijnego Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka, a także w ramach Programów Regionalnych. Jako przykład można podać Park Naukowo-Techniczny Polska Wschód w Suwałkach. W ramach tamtejszego klastra powołano grupy interesu w postaci: Doliny Naturalnej Żywności, Doliny „Jachtowej” – Sprzętu Rekreacyjnego i Doliny Zdrowego Życia „Wypoczynek i Zdrowie” o transgranicznym charakterze z Litwą i Białorusią. Rozwijanie usług i produkcji w wymienionych zakresach oparte jest na wykorzystaniu miejscowych zasobów przyrody i środowiska: czystego powietrza, czystych wód, pięknego krajobrazu. Rozwijanie tego turystycznego potencjału wymaga także działań związanych z ochroną i kształtowaniem krajobrazu. Zintegrowane w klastrze środowiska osób, firm, instytucji i świata nauki będą realizować wspólne przedsięwzięcie dzięki projektom poprzedzonych badaniami, korzystając z unijnego wsparcia finansowego. Powstało już ponad 50 regionalnych i branżowych klastrów [Polityka rozwoju klastrów ... 2008].

PODSUMOWANIE

W ramach wielu unijnych funduszy można otrzymać dofinansowanie na działania, które wprost lub pośrednio będą dotyczyć kształtowania i ochrony krajobrazu, również krajobrazu miejskiego. Najefektywniejsze działania związane są z rozwojem turystycznym wsi i całych regionów. Projekty mające na celu poprawę warunków życia na wsi, ochronę różnorodności biologicznej w postaci hodowli i uprawy lokalnych odmian i gatunków roślin i zwierząt gospodarskich, dopłaty z pakietów rolnośrodowiskowych do ekstensywnej gospodarki łąkowej i pastwiskowej i wiele innych również pozytywnie przekładają się na zachowanie walorów krajobrazowych. Wykorzystanie możliwości dofinansowania wymaga stałego i aktywnego śledzenia ogłaszanych komunikatów dotyczących funduszy oraz umiejętne sporządzenie projektu działań i wniosku o dofinansowanie. Z funduszy UE organizowane są również szkolenia w zakresie sporządzania projektów. Dobry pomysł i prawidłowo napisany projekt mają duże szanse na dofinansowanie.

PIŚMIENNICTWO

- Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikich ptaków.
Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
Fundusze Europejskie na lata 2007–2013. Narodowa Strategia Spójności, dostęp: 19.12.2007.
Fundusze Strukturalne, www.funduszestrukturalne.gov.pl, dostęp: 20.04.2009 r.
Grunwald – zespół działań inwestycyjno-remontowo-konserwatorskich i muzealnych związanych z kompleksowym zagospodarowaniem Pól Grunwaldzkich 2007–2013, Muzeum Warmii i Mazur, www.muzeum.olsztyn.pl, dostęp: 30.03.2009 r.

- Kassenberg A. Wójcik B., 2005. Wykorzystywanie funduszy UE na rzecz wspierania zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska na szczeblu lokalnym. WWF Polska, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa, ss.133.
- Liro A., 2003. Programy rolnośrodowiskowe Unii Europejskiej – instrument ekologizacji gospodarki rolnej. [W:] Podstawy wdrażania programu rolnośrodowiskowego i zalesienio- wogo, Warszawa, 9–19.
- Maciejczak M., 2004. Perspektywy wdrażania programów rolnośrodowiskowych w Polsce na przykładzie Biebrzy. II. Uwarunkowania ekonomiczne, 71–89. WWF Polska, Warszawa.
- Makomaska-Juchiewicz M., Tworek S., 2003. Miejsce sieci Natura 2000 w europejskiej ochronie przyrody. [W:] Ekologiczna sieć Natura 2000. Problem czy szansa. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, 9–21.
- Ośrodek Przetwarzania Informacji, www.opi.org.pl, dostęp: 30.03.2008 r.
- Pawlaczyk P., Jermaczek A., 2004. Natura 2000 – narzędzie ochrony przyrody, WWF Polska, Warszawa, ss. 76.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl, dostęp: 30.04.2008 r.
- Polityka Rozwoju Kłastrów, Ministerstwo Gospodarki, www.mg.gov.pl, dostęp: 20.12.2009 r.
- Priorytety w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej, 2007, Fundusze Strukturalne dla Firm, www.dotacjeue.org.pl, dostęp: 20.03.2009 r.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013, dostęp: 05.12.2007.
- Program Współpracy Międzyregionalnej INTERREG IV, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, dostęp: 17.09.2007.
- Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.bip.minrol.gov.pl, dostęp: 15.04.2009 r.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, www.mrr.gov.pl, dostęp: 30.03.2008 r.
- Program LIFE+, Komisja Europejska, Ochrona Środowiska, 2007, www.europa.eu, dostęp: 20.03.2008 r.
- Projekty LIFE w Polsce, 2008, www.ec.europa.eu/environment/.../poland, dostęp: 20.03.2009 r.
- Promocja turystyki na terenie południowego Podlasia „Zielona Kraina Dobrych Wiatrów” 2007–2013, www.turystyczna.narewka.pl, dostęp: 30.03.2009 r.
- Pullin A.S., 2004. Biologiczne podstawy ochrony przyrody. Wyd. Naukowe PAN, Warszawa. Rewaloryzacja Barokowego Ogrodu Branickich w Białymstoku 2007–2013, www.bialystok.pl, dostęp: 05.01.2010 r.
- Rozporządzenie Rady EWG 2078/92 z dnia 30 czerwca 1992 r. o metodach produkcji rolnej zgodnej z wymogami ochrony środowiska i ochrony krajobrazu, EEC Council Regulation 2078/92, www.agro.auth.gr, dostęp: 30.04. 2008 r.
- Rozporządzenie Rady 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich ze środków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia, Biuletyn Informacji Publicznej, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, www.bip.mrr.gov.pl, dostęp: 30.04.2008 r.
- Streszczenia projektów nagrodzonych w Konkursie „Bieda i środowisko naturalne” 2005, Witryna Wiejska, www.witrynawiejska.org.pl, dostęp: 15.04.2009 r.
- Zarys kierunków rozwoju obszarów wiejskich, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dostęp: 17.02.2009.
- Zawadzki P., 2005. Tajemniczy, bardzo stary ogród. Dzikie Życie, lipiec–sierpień 2005, www.pracownia.org.pl/dzikie-zycie-numery-archiwalne, dostęp: 20.04.2009 r.

**AGRICULTURAL AND ENVIRONMENTAL PROGRAMS AND EU FUNDS
AIMED AT AGRICULTURAL LANDSCAPE PLANNING AND PROTECTION**

Abstract. Biological diversity decreases as a result of human activities. Progressing degradation of the natural environment made the EU member states cooperate in order to finance projects aimed at protecting the most valuable areas. EU funds enable to pursue economic and social cohesion policy, as well as to restructure and modernize national economies. These funds are also used for the purposes of agricultural landscape planning and protection. These are, among others, the European Agriculture Guidance and Guarantee Fund (EAGGF), Sector Operational Program for Restructuring and Modernization of the Food Sector and Rural Development, Integrated Operational Regional Development Program, Cohesion Fund and Community Initiative INTERREG III and LIFE Fund supporting a network of protected areas Nature 2000. EAGGF is based upon the Sector Operational Program and Rural Development Plan. One of the instruments of the Rural Development Plan is the National Agricultural and Environmental Program, composed of agroenvironmental packages. Agricultural and Environmental Programs are important tools for implementing EU directives in the field of nature protection.

Key words: agricultural and environmental programs, rural development, landscape protection

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 6.07.2010 r.